

RECENZJE

Don Juan w przemianach kultury,
praca zbiorowa pod red. Lidii Wiśniewskiej,
Wyd. WSG, Bydgoszcz 2008, 144 s.

Recenzowana praca zbiorowa stanowi pierwszą z cyklu książek poświęconych tzw. odwiecznym (czy mitycznym) postaciom kultury¹. Pomysłodawcy cyklu postawili przed sobą złożone zadanie przyjrzenia się takim postaciom jak: Don Juan, Don Kichot, Kleopatra, Beatrycze i innym oraz ich analogom, odwołaniom do nich i kontynuacjom nie tylko w kulturze, lecz także w rzeczywistości pozaliterackiej.

Zgodnie z zapowiedzią daną we *Wprowadzeniu* przez Redaktorkę tomu Lidie Wiśniewską, punktem wyjścia dla rozważań nad Don Juanem miała być literatura, następnie inne dziedziny kultury: język, fotografia, film czy historia. Ostatnie ogniwo rozważań miało dotyczyć oddziaływania tekstów kultury osnutych wokół postaci Don Juana na rzeczywiste postawy. Zakreślone we wstępie do tomu zadanie wydaje się złożone i wielowymiarowe, ponadto jego realizacja zakłada posługiwanie się odmiennymi metodami badawczymi z zakresu takich dziedzin lub dyscyplin jak literaturoznawstwo, językoznawstwo, historia, filozofia czy antropologia. Zatem jeszcze przed przystąpieniem do lektury poszczególnych artykułów powstaje wątpliwość co do możliwości wypracowania spójnego modelu Don Juana w oparciu o różnorodne metody, jak na przykład: mityczno-paradygmatyczna, hermeneutyczna czy komparatystyczna.

Wstępne obawy zdaje się potwierdzać szczegółowa lektura artykułów. Interdyscyplinarność rozważań zaprezentowanych w poszczególnych tekstach naukowych wprowadza pewną niekonsekwencję w posługiwaniu się przez badaczy w odniesieniu do Don Juana takimi pojęciami jak archetyp, mit, stereotyp, postać czy postawa. Można odnieść wrażenie, że niektórzy badacze wręcz unikają zastosowania jednego z wymienionych wyżej określeń odnoszących się do Don Juana, decydując się na używanie samego imienia. Tendencja ta jest dość znamieną dla całego prezentowanego tomu. Pozwala to na snucie swobodnych refleksji na

¹ Opublikowane zostały również następujące monografie zbiorowe: *Beatrycze i inne. Mity w literaturze i kulturze* (2010), *Don Kichot i inni. Postacie mityczne w perspektywie komparatystycznej* (2012).

temat postawy donżuanowskiej we współczesnym świecie bez osadzenia rozważań na gruncie teoretycznym.

Artykuły zostały zgrupowane w dwóch podrozdziałach: *Problematyzacje postawy Don Juana w kulturze* oraz *Stereotypy Don Juana w kulturze*. Trzy pierwsze artykuły traktują o znanych wcieleniach literackich Don Juana w utworach Moliny, Moliera, Mériméego i Byrona.

Prezentowaną grupę otwiera artykuł Lidii Wiśniewskiej *Don Juan Tirsa de Moliny w perspektywie porządków Boga i Natury*, w którym Autorka przeanalizowała szczegółowo zachowanie bohatera w odniesieniu do praw boskich i praw natury. Autorka przywołała liczne przykłady użycia lub negacji przez Don Juana paradygmatu Boga lub Natury dla osiągnięcia własnych celów. Analiza postrzegania przez Don Juana świata właśnie przez pryzmat tych dwóch zasadniczych, zdaniem Badaczki, porządków świata niewątpliwie wzbogaca dotychczasowe rozważania nad postacią stworzoną przez Tirsa de Molinę. Zaproponowana przez Autorkę perspektywa badawcza stwarza możliwość nowego odczytania również innych tekstów kultury, w których pojawia się postać Don Juana.

Przedmiotem zainteresowania Adama Grzebińskiego stały się wzajemne inspiracje literatury i filozofii. Badacz skupił uwagę na poszukiwaniu kontekstów filozoficznych, na których mógł się opierać tekst poematu *Don Juan* Georga Byrona. Tytuł artykułu *Don Juan nie tylko romantyczny. Oświeceniowe źródła postawy tytułowego bohatera poematu Byrona* sugeruje myśl o innym, niż jedynie romantyczny, rodowodzie Byronowskiego bohatera. Artykuł stanowi interesującą propozycję odczytania poematu przez pryzmat zaprezentowanej dość szczegółowo siedemnastowiecznej koncepcji Anthony'ego Shaftesbury'ego. Punkt wyjścia dla rozważań stanowi stwierdzenie Autora, że „postawa reprezentowana przez Don Juana nie mogłaby powstać w takim właśnie kształcie (tj. romantycznym – A. Sz.), gdyby nie kilkadziesiąt lat wcześniejszej tradycji, upatrującej istotnego rysu człowieka w jego sferze emocjonalnej” (s. 33). Za prekursora przekonania o tym, iż człowiek nie tylko racjonalnie poznaje świat, ale również przeżywa i wartościuje go, Autor uważa właśnie wspomnianego oświeceniowego moralistę. Analiza utworu Byrona podporządkowana jest zatem myśli, że byronowski rys ludzkiej natury (prezentowany również przez Don Juana) należałoby rozpatrywać jako konsekwencję przemian kulturowych w Anglii zapoczątkowanych właśnie w oświeceniu. Wskazanie w toku analizy na nawiązanie Byrona w poemacie *Don Juan* do moralizatorsko-oświeceniowej tradycji pozwala z nieco innej perspektywy spojrzeć nie tylko na Don Juana, ale i na pozostałych bohaterów określanych mianem „bajronicznych”.

Marta Kładź w artykule *Don Juan Prospera Mériméego i konteksty* podjęła próbę rozpatrzenia opozycji w zakresie odrębnych motywów w *Czyścowych duszach Mériméego*, *Zwodzicielu z Sewilli i kamiennym gościu Moliny* i *Don Juanie, czyli Kamiennym gościu Moliera*. W świetle powyższego zastanawia brak uwzględnienia w konkluzji końcowej dramatu Tirsa de Moliny. Błędne

posługiwanie się przez Autorkę terminologią, zwłaszcza jeśli chodzi o terminy paralelizm, przeciwstawienie, opozycja, powtórzenie (zobacz: s. 50: „Paralelizm Elwira – Teresa rysuje się tu jako przeciwstawienie”), błędy logiczne (zobacz: s. 50: „odwrotna ewolucja”), stylistyczne (zobacz: s. 46: „gadający posąg”), a także leksykalne (zobacz: s. 55: „dziecinny pokój”) nie pozwalają poważnie potraktować poczynionych przez Autorkę konkluzji.

Rozważania dotyczące problematyki postawy Don Juana w kulturze zamyka artykuł Grzegorza A. Dominiaka *Estetyzacja świata a doznanie wieczności. W stronę metafizycznej wykładni człowieka współczesnego jako Don Juana*. Badacz, w odróżnieniu od pozostałych z rozpatrywanej grupy, pominął historyczne i kulturowe ilustracje postaci Don Juana i przedmiotem rozważań uczynił zachowanie właściwe dla człowieka-uwodziciela utrwalonego w różnych tradycjach kulturowych Europy nowożytnej pod postacią Don Juana. Dla Badacza zadaniem zasadniczym było rozpatrzenie tych zachowań przez pryzmat szeroko rozumianej estetyzacji świata. Autor artykułu wskazał na niebezpieczeństwa, jakie wynikają dla człowieka współczesnego z zajmowania postawy estetyzującej, typowej, według niego, właśnie dla postaci Don Juana.

Kolejna grupa artykułów została poświęcona stereotypom Don Juana w kulturze i, jak się wydaje, właśnie z tą częścią monografii współgra jej okładka. Zostały na niej bowiem wykorzystane dwie ikony popkultury – Barbie oraz Ken, tj. lalki kreujące i podtrzymujące współczesny stereotyp kobiecości i męskości.

Rozważania nad stereotypem Don Juana otwiera artykuł Włodzimierza Mocha *Don Juan i następcy, czyli o językowym kształtowaniu się i definiowaniu stereotypów kulturowych związanych z modelem miłości zdobywczej*. Wydaje się, że w realizacji interesującego zadania polegającego na prześledzeniu dotychczasowego słownikowego definiowania takich pojęć jak: donżuan, lowelas, macho, playboy czy desperado, przeszkodziła Autorowi nieco fascynacja subkulturą hip-hopowców. Obszerne cytaty z piosenek hip-hopowych oraz rozbudowany komentarz autorski dotyczący cytowanych fragmentów wprowadzają dysproporcje między dyskursem naukowym a swobodnymi rozważaniami nad postrzeganiem pewnych aspektów życia przez przedstawicieli wspomnianej subkultury. Czytelnik uzyskuje zatem informacje na temat swoistych norm i języka hip-hopowców. Niewiele jednak nowego dowiadyuje się o głównym przedmiocie badań, tj. Don Juanie. Autor, co prawda, czyni przegląd pięciu słowników pod kątem zdefiniowania eponimów charakteryzujących zachowania miłosne, odnosi się krytycznie do zaproponowanych opisów słownikowych, lecz sam nie dostarcza propozycji ich wzbogacenia.

Kolejny artykuł, autorstwa Kingi Eliaz, intryguje już swym tytułem: *Polityk jako Don Juan. Obraz polityka na podstawie plakatów wyborczych w subiektywnym ujęciu fotografii dokumentalnej*. Również sam pomysł, aby przełożyć typowe zachowania Don Juana, opisane przez mit kulturowy, na postaciach polityków uchwycone w fotografiach wyborczych, wydaje się interesujący, aczkolwiek

nieco ryzykowny. Rodzi się bowiem wątpliwość (pogłębiona również przez fakt, że czytelnik nie ma możliwości zapoznania się z fotografiami będącymi podstawą rozważań), czy subiektywna interpretacja prezentowanych zdjęć w zaproponowanym ujęciu „polityk jako Don Juan” nie wiedzie w kierunku nadinterpretacji, czyli „sztucznego” dopasowania tego co przedstawione na fotografii do wybranych fragmentów znanego mitu.

Autorka stawia dość odważną tezę, że elektorat wyborczy stanowi odpowiednik kobiety, która „w kodzie kulturowym występuje jako postać słaba i pozbawiona możliwości sprawczej” (s. 89). Według Badaczki, z jednej strony, kobieta żyje w społeczeństwie patriarchalnym reprezentowanym przez Don Juana, czyli podlega władzy rządzących, z drugiej – to kobieta decyduje o funkcjonowaniu Don Juana jako uwodziciela, tak jak elektorat decyduje o reelekcji. Zgromadzone przez Autorkę fotografie z wyborów samorządowych, które miały miejsce w Bydgoszczy w roku 2006, zostały przez nią pogrupowane z uwzględnieniem odzworowania na nich kilku zachowań czy postaw typowych, według Autorki, dla Don Juana (przyrzeczenie małżeństwa, porzucenie narzeczonej, próba ponownego uwiedzenia byłej narzeczonej, ucieczka, interwencja ojca (Boga), zabicie rywala).

Przyjęta przez Autorkę koncepcja, choć uwodzi swoją świeżością oraz odwagą poczynionych zestawień kulturowego wyobrażenia o Don Juanie z rzeczywistością polityczną, pozostawia czytelnika z pytaniem o granice mitu Don Juana, o kres wykorzystywania, czy wręcz przenoszenia wybranych zachowań czy postaw typowych dla Don Juana z pominięciem innych, na grunt rzeczywistości, w tym wypadku politycznej.

Mariusz Guzek w artykule *Na granicy konwencji. Don Juan jako bohater niemego kina* zapoznał czytelnika z filmowymi wcieleniami słynnego uwodziciela na samym początku rozwoju sztuki kinematograficznej (1898–1926). Autor nie tylko zaprezentował rezultaty skrupulatnie poczynionego przeglądu filmów z okresu kina niemego pod kątem nawiązania w nich do postaci słynnego uwodziciela, lecz także, a może przede wszystkim, spróbował wskazać na rodowód Don Juana w omawianych filmach. Rozważania zostały więc wzbogacone o kontekst literacki. Rozpatrzenie prezentowanych wersji kinowych w odniesieniu do literackich pierwowzorów pozwoliło na wskazanie specyfiki filmowych interpretacji postaci. Badacz zauważa, że scenariusze omawianych filmów tworzone były głównie na podstawie utworów wtórnych, mniej rozpoznawalnych w przestrzeni europejskiej, za to znanych w obiegu narodowym. Artykuł stanowi interesujący głos w dyskusji nad możliwością wypracowania modelu postaci Don Juana.

W ostatnim z prezentowanych w tomie artykułów *Katarzyna II – niepohamowana żądza miłości i władzy* Marek Chamot spróbował odpowiedzieć na pytanie, czy postawa Katarzyny II nosiła znamiona donżuanizmu i czy można rozpatrywać Katarzynę II jako swoistego „Don Juana w spódnicy”. Uwaga Badacza skupiła się wokół życia erotycznego carcy oraz podłoża jej sukcesów politycznych. Autor podtrzymał tezę V. Federowskiego, że kolejne romanse Katarzyny pomagały

umocnić jej władzę polityczną. Zabarwione pikanterią rozważania dotyczące pobudek osobistych carycy do prowadzenia rozwiązłego życia seksualnego nie wiodą jednak Autora ku odpowiedzi na postawione na początku artykułu pytanie. Do końca zostaje niejasne, jakie cechy czy zachowania Autor przypisuje „Don Juanowi w spódnicy”, i skąd czerpie wiedzę na temat modelu Don Juana. Bez próby stworzenia paradygmatu Don Juana bezowocne wydaje się poszukiwanie jego bliżej nie określonych cech w zachowaniach czy postawach innych postaci.

Tom poświęcony Don Juanowi zamyka zapis dyskusji pod wspólnym tematem *Między problematyzacją a stereotypem Don Juana*. Pomysł przedyskutowania pewnych problemów związanych z mitem Don Juana i jego funkcjonowaniem w kulturze wydaje się trafionym. Dyskutanci, w głównej mierze dzięki Lidii Wiśniewskiej, która pełniła rolę moderatora, poruszyli kwestie przemilczane w artykułach, a bardzo istotne dla przybliżenia się do całościowego ujęcia tematu Don Juana w kulturze. Niektóre z postawionych pytań, np. o istnienie jednego modelu Don Juana, o żywotność mitu we współczesnej kulturze, o metodę badawczą, za pomocą której można byłoby najtrafniej opisać mit Don Juana, pozostały bez odpowiedzi. Jednakże uświadomienie sobie i wyartykułowanie problemów, z jakimi zetknęli się badacze koncentrujący się wokół tematu Don Juana (czego zabrakło w niektórych z prezentowanych artykułów), może przyczynić się do pogłębionych studiów nad postacią odwiecznego uwodziciela.

Prezentowany tom zapełnia lukę w polskich badaniach nad funkcjonowaniem mitów nowożytnych we współczesnej kulturze. Interdyscyplinarny charakter rozważań pozwolił, z jednej strony, na zasygnalizowanie złożoności poruszanego tematu oraz na wskazanie licznych kontekstów kulturowych, z drugiej – nie sprzyjał wypracowaniu wspólnej płaszczyzny dyskursu.

Wydaje się, że lektura zebranych pod wspólnym tytułem artykułów w pierwszej kolejności zainteresuje kulturoznawców. Literaturoznawcy odczują zapewne pewien niedosyt. Wskazanie na utwory Moliny, Moliera i Byrona z całą pewnością nie jest wystarczające do czynienia uogólnień na temat postaci Don Juana, a tym bardziej do próby wypracowania jej paradygmatu.

Monografia *Don Juan w przemianach kultury* stanowi przyczynek do uporządkowania stanu wiedzy na temat Don Juana i odnalezienia metod, które najlepiej opisałyby istotę tego nowożytnego mitu.

Aleksandra Szymańska

Uniwersytet Łódzki

Wydział Filologiczny

Instytut Rusycystyki

Zakład Literatury i Kultury Rosyjskiej

90-522 Łódź

ul. Wólczańska 90